

Інформаційне право

УДК 316(477)

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор,

головний науковий співробітник НДІП НАПрН України.

ЖДАНЕНКО С.Б., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ПРАВА ЛЮДИНИ І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

***Анотація.** У статті показано, що права людини і національна безпека тісно взаємопов'язані, причому, реальна взаємозумовленість феноменів національної безпеки і прав людини здебільшого носить суперечливий характер. При цьому проблема взаємозалежності національної безпеки і прав людини є проблемою компромісу між забезпеченням національної безпеки й дотриманням прав людини, між реалізацією прав людини і захистом національної безпеки.*

***Ключові слова:** права людини, національна безпека.*

***Summary.** The article shows that human rights and national security are closely interlinked, and a real interaction of national security and human rights is often controversial. The problem of interdependence of national security and human rights is a problem of compromise between national security and human rights, between human rights implementation and protection of national security.*

***Keywords:** human rights, national security.*

***Аннотация.** В статье показано, что права человека и национальная безопасность тесно взаимосвязаны, причем, реальное взаимообусловленность национальной безопасности и прав человека носит зачастую противоречивый характер. При этом проблема взаимозависимости национальной безопасности и прав человека является проблемой компромисса между обеспечением национальной безопасности и соблюдением прав человека, между реализацией прав человека и защитой национальной безопасности.*

***Ключевые слова:** права человека, национальная безопасность.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку цивілізації проблема безпеки для усіх без винятку країн стає однією з найпріоритетніших. Як справедливо зазначає у даному контексті В. Крутов "...наш звичний, більш-менш благополучний післявоєнний світ не раз балансував на межі катастрофи, в тому числі ядерної, від якої його вдавалося врятувати. Але виявилось, що і без ядерних бомб наша планета розколюється як горіх і стає все більш уразливою, руйнуючи сталі уявлення про демократію, свободу, забезпечення прав людини і громадянина, її безпеки тощо" [1, с. 191].

Забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави, сьогодні є найважливішою метою реформування країни. При цьому показником політичної стабільності суспільства й держави все частіше виступає рівень реальної захищеності соціально-економічних, цивільних і політичних прав і свобод особистості. Визнання і закріплення на конституційному рівні основних прав, свобод людини і громадянина, постійне розширення їх обсягу та чіткості формулювання їх змісту, гарантій їх реалізації також, поряд з проблемою забезпечення безпеки, є однією з найактуальніших і пріоритетних проблем сучасної цивілізації. Саме тому права людини є тим нормативним

і інституційним контекстом, у якому здійснюється концептуалізація і практичне забезпечення національної безпеки.

Більше того, проблеми безпеки і прав людини корелюють як у теоретичному плані, так і в плані проявів у суспільно-політичному житті. Так, наприклад, відомий західний дослідник В. Бурк-Вайт сформулював три цілком обґрунтовані гіпотези зв'язку ступеня порушень прав людини з проявами міждержавної агресії, а саме: 1) держави, які систематично порушують права і свободи своїх громадян, швидше за все, братимуть участь у міжнародній агресії; 2) держави, в яких права і свободи людини і громадянина захищені посередньо або добре, навряд чи будуть брати участь у міжнародній агресії; 3) держави, в яких поважають права і свободи людини і громадянина, можуть брати участь у міжнародній інтервенції виключно на підставі норм міжнародного права та з метою захисту прав і свобод громадян від порушень з боку власної держави [2].

Отже, права і свободи людини виступають сьогодні одним з найважливіших орієнтирів розвитку концепції національної безпеки. У ході наукових дискусій з питань безпеки прийнято сучасне широке і комплексне розуміння національної безпеки, що складається з трьох елементів – безпеки особистості, суспільства і держави.

Забезпечення безпеки, тобто створення сукупності таких соціально-економічних, політичних, правових та інших умов життєдіяльності, в яких особистість відчувала б себе повністю соціально захищеною, є однією з найважливіших умов існування і розвитку особистості. Стан безпеки особистості – це найважливіший критерій демократичності й цивілізованості сучасного суспільства. Йдеться про прийнятний для особистості соціум, де створені нормально діючі механізми соціального захисту її інтересів, прав і свобод.

Однак реальність насильства й загострення різного роду небезпек і загроз руйнує надії людей на благополучне, безпечне та гідне життя. Здійснюване останнім часом насильство в усіх його проявах стосовно України свідчить про те, що проблема забезпечення безпеки особистості є однією з ключових філософських проблем і повинна лягти в основу вітчизняної політики сталого розвитку.

У сучасних умовах зростає значення безпеки як глобальної цінності людства, зберігається значущість такого її компонента, як гуманітарна безпека, головним об'єктом якої є людина, її інтелектуальний, духовний, морально-етичний потенціал. Людина – це частинка і разом з тим основа будь-якого суспільства і держави. Будь-яка держава має бути зацікавленою у розвитку кожного свого громадянина, в дотриманні безпеки, забезпеченні благ та реалізації інтересів особистості. Незадоволення особистих інтересів громадян неминуче призводить суспільство до нестійкого стану, що, у свою чергу, обумовлює такі соціальні явища, як зростання злочинності, страйки, прояви неповаги до держави. Тому, проблема створення сталого суспільства пов'язана з безпекою особистості, з реальними можливостями здійснення її прав і свобод.

Найважливішими факторами, що визначають рівень розвитку суспільства у цілому, а також національну безпеку окремої держави, є такі характеристики, як “свобода людини”, “розвиток людини” і, як наслідок, “забезпечення прав людини”. Це означає, що і гарантією дотримання прав людини є забезпечення безпеки і свобод людини в сучасному розумінні цих слів.

Результати аналізу наукових публікацій з цієї проблеми засвідчили, що дослідники дотримуються різноманітних світоглядних і наукових позицій, і наука поки що не виробила єдиного її розуміння. Одні автори під правами людини розуміють соціальні можливості користування елементарними благами (їжа, одяг, житло, нормальний відпочинок, освіта, недоторканність особи тощо), які існують незалежно від

їх державного визнання. Інші фахівці вважають, що права людини – це соціальні можливості, визнані законом, за порушення яких застосовуються санкції з боку держави. У першому випадку права людини розглядають як соціальну категорію, а у другому – як правову. У той же час, незважаючи на очевидність взаємозв'язку феноменів національної безпеки і прав людини, наукових доробків, присвячених такому їх розгляду, досить мало.

Метою статті є спроба показати, що проблема забезпечення національної безпеки неминуче корелює з проблемою забезпечення прав людини.

Виклад основного матеріалу. У сучасній системі відносин “особистість – держава” є суттєві суперечності. З одного боку, соціальна трансформація і політична модернізація українського суспільства, що почалася ще на початку 1990-х років, поставила на порядок денний якісно нове ставлення держави до особистості, її інтересів, прав і свобод, створення ефективно діючого суспільно-політичного механізму забезпечення безпеки особистості. З іншого боку, особистість усе дедалі більшою мірою стає заручником негативних наслідків економічних, соціально-політичних, науково-технічних та інших технологій суспільного розвитку, способів перетворення суспільного життя, в яких вона виступає або другорядним об'єктом уваги і впливів, або предметом чергових соціальних експериментів і маніпуляцій. Безпека особистості повинна бути забезпечена політичними, економічними і правовими засобами і способами. На жаль, процес правового забезпечення взаємовідносин особистості з державою в Україні ще далеко не завершений, а в умовах збройного конфлікту, реформування й політичної модернізації це загрожує особистості багатьма проблемами.

Процес формування та закріплення людиною своїх прав бере свій початок від виникнення людини як індивіда та формування його цілісно-орієнтаційних настанов, що саме по собі зумовлює виникнення правовідносин між суб'єктами, тобто учасниками таких відносин. Історія людини – це постійна боротьба за свої права, починаючи від природних, якими людина наділена від народження, та закінчуючи правом на вільний доступ до мережі Інтернет та поширюваного в його просторах контенту. Саме боротьба людини за свої права часто призводила до епохальних змін в суспільно-політичному житті різних країн, наслідком чого ставало переосмислення місця і ролі людини у відносинах з державою. Саме в умовах глобалізації, нових досягнень, яких прагне людина, нескінченних пошуках нових відкриттів класифікація прав людини буде лише розширюватися, що призведе до необхідності створення нових механізмів їх реалізації та нормативно-правового закріплення [3, с. 45].

На нашу думку, під правами і свободами людини слід розуміти сукупність соціально-політичних, економічних, етичних та інших норм, що визначають фундаментальні основи демократичного й гуманітарного статусу окремої особистості, її взаємини з іншими людьми, суспільством і державою.

Змістовно права людини можна звести до низки основних груп [4 – 11]:

- фізичні (життєві) права – це можливості людини, необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних, матеріальних потреб (зокрема, право на життя, фізичну недоторканність, безпечне природне середовище, житло, соціальний захист);

- особистісні права – це закріплені у Конституції України невід'ємні вид та міра можливої поведінки людини та громадянина, що належать їм від народження, реалізація яких залежить від волі кожної людини, які гарантуються державою, та які є засобами здійснення будь-яких інших прав і свобод людини та громадянина, (зокрема, право на ім'я, честь та гідність, свободу думки і слова);

• культурні (гуманітарні) права – можливості збереження та розвитку етнонаціональної самобутності, доступу до знань та інших духовних здобутків людства, до їх засвоєння, використання та участі у подальшому примноженні (зокрема, право на освіту, користування надбаннями культури і мистецтва, наукову, технічну та художню творчість, авторські права);

• економічні права – це можливості людини реалізувати засоби до існування, беручи участь у виробництві, розподілі й наданні матеріальних чи інших благ;

• політичні права – можливості громадян брати активну участь у політичному житті держави і суспільства, висловлювати свою громадянську позицію щодо дій влади, а також це воля громадян, спрямована на розвиток демократії у державі.

Окрім наведеної класифікації, всі права людини можуть поділятися на певні види й за іншими критеріями, а саме:

• за значенням для їх носія – основні (необхідні для його існування та розвитку) і неосновні (які не є життєво необхідними);

• за способом здійснення – активні (свобода “для”, тобто для вчинення активних дій) і пасивні (свобода “від”, тобто від втручання, перешкоджання з боку інших суб’єктів);

• за суб’єктом складом здійснення – індивідуальні (здійснюються переважно одноособово, наприклад, право на свободу вираження переконань, на виховання своєї дитини) і колективні (можуть бути реалізовані лише спільними діями групи носіїв права, наприклад, право на утворення громадських об’єднань, проведення мітингів, демонстрацій);

• за історичною послідовністю виникнення і визнання – права першого покоління прав людини (“громадянські”, тобто здебільшого фізичні, особистісні й політичні), другого покоління прав людини (здебільшого економічні, соціальні та культурні), третього покоління прав людини (солідаристські, тобто здебільшого колективні права або права колективних суб’єктів) [12, с. 10-12], а також права четвертого покоління прав людини.

Права людини найтіснішим чином пов’язані з її безпекою. За сучасною класифікацією ООН [13] забезпечення прав людини в будь-якій країні має здійснюватися в наступних сферах її безпеки: економічної безпеки, продовольчої безпеки; безпеки здоров’я; екологічної безпеки; особистої безпеки; громадської безпеки; політичної безпеки.

Виходячи зі світового досвіду розвитку прав людини, можна виділити основні принципи їх забезпечення:

• права людини належать їй від народження (людина як людина має право), вони є невід’ємними й невідчужуваними;

• права людини засновані на принципі рівності, вони гарантовані кожному, хто перебуває під юрисдикцією держави;

• права людини є вищою цінністю, а їх повага, дотримання і захист – обов’язок держави;

• права людини є засобом контролю за владою, обмежником всевладдя й свавілля держави;

• забезпечення прав і свобод людини не допускає дискримінації за будь-якою ознакою;

• здійснення прав і свобод конкретної людини не повинно порушувати права і свободи інших людей;

- основні права і свободи повинні бути єдиними на всій території держави;
- цивільні, політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи рівноцінні за своєю значущістю, єдині (неподільні) і взаємопов'язані;
- колективні права невіддільні від прав особистості, вони не повинні суперечити індивідуальним правам людини;
- права людини регулюються законом, тобто фундаментальні права людини повинні дотримуватися у будь-якій ситуації. Вони можуть бути обмежені тільки законом і виключно для зазначених в Конституції країни і в найважливіших міжнародно-правових актах цілей.

Стосовно останнього принципу зазначимо, що згідно з Конституцією України в інтересах національної безпеки допускається обмеження таких конституційних прав і свобод людини і громадянина: право на особисте та сімейне життя (ст. 32); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34); право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 36); право на страйк (ст. 44). Оскільки забезпечення національної безпеки включає також протидію злочинам проти її основ, з метою їх попередження можуть бути обмежені такі права, встановлені в Конституції України: право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31) [14]. Наведений перелік прав і свобод, які підлягають обмеженню, співмірний з міжнародними зобов'язаннями держави, визначеними у Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Обов'язковою умовою обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є те, що воно може відбуватися лише на підставі та у випадках, визначених у законі, і, як правило, за рішенням суду. У національному законодавстві закріплено процесуальний порядок здійснення такого обмеження. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи залежно від фактичних обставин уповноважені самостійно або через звернення до суду обирати способи забезпечення національної безпеки. Водночас, як справедливо зазначає Ю. Ірха, відсутність належного контролю за їхньою діяльністю та недосконалість процедури притягнення винних осіб до юридичної відповідальності можуть призвести до надмірного обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та пов'язаних із цим тяжких наслідків [15, с. 83].

Сьогодні визнання і дійсне дотримання прав людини – найважливіший критерій національної безпеки, демократичності й гуманістичності будь-якої країни світу. При цьому захист прав людини в міжнародному масштабі (легітимний, схвалений світовою спільнотою) не вважається втручанням у внутрішні справи країни.

Як уже зазначалося, категорію “права людини” багато в чому визначають такі поняття, як “свобода особистості”, “людський розвиток”, “безпека особистості”. Широко поширеним поняттям, особливо в останні роки, стало поняття свободи особистості. Хоча цей термін активно використовується в публічних виступах політичними діячами різних орієнтації, усталеного в науці визначення цього поняття поки що немає.

Відзначаючи різний сенс, що надається поняттю “свобода”, Ш.-Л. Монтеск’є у своїй праці “Про дух законів” писав: “Немає слова, яке отримало б стільки різноманітних значень і справляло б настільки різне враження на розуми, як слово “свобода”. Одні називають свободою легку можливість скидати того, кого наділили тиранічною владою; інші – право обирати того, кому вони повинні підкорятися; треті – право носити зброю і чинити насильство; четверті – вбачають її в привілеї перебувати під управлінням людини своєї національності або підкорятися своїм власним законам” [16, с. 288].

Карл Ясперс, розмірковуючи про визначення свободи, відзначав: “Свобода – не предмет. Вона не володіє реальним існуванням у світі, яке ми, спостерігаючи, могли б досліджувати. Свобода як предмет наукового пізнання не існує. Тому свободу не можна визначити твердо встановленим поняттям” [17, с. 170].

Як відомо, людина є істотою суспільною, соціальною, вона залежить від суспільства і формується навколишнім їй суспільним середовищем. З іншого боку, не менш очевидно, що людина – це природна істота. Як “людська природна істота”, особистість наділена свідомістю і волею, що визначають її здатність протистояти природі і впливати на неї. Звідси найважливіша характеристика людини – її відносна автономія як індивіда стосовно і природи й суспільства.

У зв’язку з цим можна й потрібно вести мову про два аспекти розуміння свободи людини: природної, що полягає у безконтрольній реалізації вроджених інстинктів і програм поведінки, і свободи соціальної, або громадянської, в рамках деяких свідомих обмежень у реалізації цих програм, якщо вони суперечать прийнятим в існуючому суспільстві нормам поведінки. Напрямки вдосконалення цих свобод протилежні: досконалість природної свободи полягає в її безмежності, досконалість громадянської свободи – в її свідомій обмеженості, виходячи з інтересів суспільства.

Поки людина не усвідомлювала себе вільною істотою, вона перебувала поза політикою, сприймала існуючу над нею владу як щось природне й необхідне, що має силу божественного або природного закону. Політика приходить у життя людей тільки разом з відчуттям особистої свободи, в її здобутті.

Сучасне розуміння прав людини світовою спільнотою сформульовано у Загальній декларації прав людини, прийнятій ООН у грудні 1948 року, а також у низці інших документів ООН, об’єднаних у Міжнародному біллі про права людини. Білль включає такі документи, як Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) та ін. Найважливіше значення має також Європейська Конвенція про захист прав людини (1950 р.).

У 1990 році міжнародною організацією United Nations Development Programm – Програма розвитку ООН (ПРООН) – було введено у широкий вжиток поняття “людський розвиток” [18]. Згідно з концепцією ПРООН, розвиток людини – це процес розширення свободи вибору. При цьому підкреслюється, що кількість варіантів вибору може бути нескінченною. Однак на всіх рівнях розвитку три найбільш важливих варіанти зводяться до можливості вибрати довге і здорове життя, здобувати знання і мати доступ до ресурсів, необхідних для підтримання гідного рівня життя [13]. Сама Концепція базується на чотирьох основних принципах:

- продуктивність – можливість досягати бажаного ефекту своєї діяльності й підвищувати його, повноцінно брати участь у процесі формування доходу і працювати за грошову винагороду. Тому економічне зростання – одна зі складових моделей розвитку людського потенціалу;

- рівність як апріорі рівні можливості людей. Усі бар'єри, що перешкоджають цьому в економічному й політичному житті, необхідно ліквідувати;
- стійкість – доступ до можливостей не тільки нинішнім, а й майбутнім поколінням;
- розширення можливостей, що припускає, що розвиток здійснюється зусиллями людей, а не лише в інтересах людей. Вони повинні постійно розширювати свою участь у процесі прийняття рішень, а також в інших процесах, що визначають їхнє життя.

Концепція розвитку людини визначає людську безпеку як можливість вільно використовувати право вибору в умовах свободи, і при відсутності небезпеки, а також повну впевненість в тому, що ці можливості збережуться і в майбутньому.

Розглядаючи проблему прав і свобод людини, слід коротко зупинитись на розумінні її в Україні. Радянський період української історії наклав суттєвий відбиток як на розуміння безпеки в цілому, так і на розуміння прав і свобод зокрема. У сталінській і брежнєвській конституціях було видно чіткий пріоритет соціально-економічних (тобто, загальнодержавних) прав над тими, які прийнято вважати природними і невід'ємними (тобто, прав конкретної людини). Формально зафіксувавши низку політичних прав (свобода слова, друку, зборів і мітингів, вуличних походів і демонстрацій), Конституція 1936 року обмовила можливість їх використання “відповідністю інтересам трудящих”. Деякі з прав людини в цій Конституції взагалі були відсутні навіть формально (наприклад, свобода пересування, не кажучи вже про право приватної власності). Основний акцент був зроблений не на простір свободи людини, а на “опіку держави”. Ліберальні цінності (свобода, незалежність, індивідуалізм і універсалізм, ринкова економіка, свобода в рамках закону), ворожі радянській державі, не згадувались навіть на рівні декларації.

Конституція 1936 року передбачала право громадян на працю, тобто “право на одержання гарантованої роботи з оплатою їх праці у відповідності з її кількістю і якістю”, право на відпочинок, право на матеріальне забезпечення в старості і в разі хвороби і втрати працездатності, право на освіту. Конституція СРСР 1977 року доповнила перелік проголошених соціальних прав громадян, додавши до них такі, як право на охорону здоров'я, право на житло, право на користування досягненнями культури, а також гарантувавши свободу на наукову, технічну й художню творчість.

Конституція України 1996 року закріпила систему владних відносин, яка на той момент фактично склалася – напівпрезидентську унітарну республіку з парламентом, реально позбавленим контрольних повноважень, відносно слабкою судовою системою, а також урядом без суттєвих політичних функцій і тому постійно залежним від прямої президентської підтримки. Загалом, безвідповідальність держави перед суспільством у новій Конституції України зберігалася майже на рівні радянських часів. Конституційна система захисту прав людини фактично не працює.

Другий розділ Конституції України “Права, свободи та обов'язки людини і громадянина”, що нараховує майже третину з загальної кількості конституційних норм, містить велику кількість прямих запозичень з двох загальновідомих міжнародних пактів ООН про права людини 1966 р., але при цьому в суто юридичному сенсі не розрізняє норми Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, які держава мусить виконувати за будь-яких обставин, і положення Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, можливість реалізації яких пов'язується, як відомо, з реальним економічним станом тієї або іншої країни. Йдеться про те, що соціально-економічні права, як правило, вважаються нормами прямої дії лише за наявності спеціальних офіційних коментарів, якими визначаються конкретні параметри судового

захисту так званих “позитивних”, тобто існуючих за рахунок активності держави, прав і свобод [8; 9; 12; 19].

Слід також звернути увагу на те, що в Європейській Конвенції 1950 року [18] йдеться про “права людини та основоположні свободи”, а в Конституції України 1996 року – лише про “права і свободи людини”. Це означає, що конституційний захист таких суб’єктів прав, як юридичні особи, не забезпечений.

В умовах глобалізації у забезпеченні безпеки людини й обмеженні її прав відбувається низка змін [21 – 22]. Це різке збільшення залежності рівня життя людей від інтересів транснаціональних компаній; зниження значущості фактора територіальної обумовленості, яке означає, що зміни в житті людини дедалі частіше й сильніше залежать від процесів, що відбуваються далеко від місця її знаходження; зниження ролі національних кордонів, які втрачають своє значення не тільки для торгівлі, капіталів та інформації, а й для ідей, моральних норм, національної культури і цінностей; зростання темпів зміни ринків і технологій, що сприяє прискоренню ритму життя і підвищенню рівня нестабільності в суспільстві.

Таким чином, права людини у концентрованому вигляді виражають основні життєво важливі інтереси особистості в сучасному вигляді. Одним з основних прав і свобод людини є право на недоторканість її особистого (приватного) життя. У цій сфері між окремою людиною й суспільством (державою) існують певні протиріччя. З одного боку, з позицій забезпечення національної безпеки, суспільство й держава бажають володіти певним (причому, максимально можливим) обсягом інформації про людину. З іншого боку, людина як індивід і істота мисляча, має право на певну частину особистої інформації, яка доступна тільки їй. Іншими словами, держава з метою забезпечення своєї безпеки бажає знати про кожного свого громадянина якомога більше, людина ж намагається дати державі лише найнеобхідніший (визначений у нормативно-правових актах) мінімум інформації про себе, причому, тільки за її згодою. Що ж стосується порушень прав людини на недоторканність її приватного життя, то їх можна представити таким чином:

- насильницьке порушення усамітненості індивіда або втручання в його особисті справи (підслуховування й перехоплення телефонних переговорів, Інтернет-повідомлень, перлюстрація кореспонденції тощо);
- оприлюднення відомостей особистого характеру про людину, які, з точки зору цієї особи, несприятливо впливають на її суспільний імідж або завдають їй болю і душевних страждань (навіть у тих випадках, коли поширювані відомості відповідають дійсності);
- виставлення людини в неправдивому світлі в очах оточуючих без її згоди;
- використання імені або зображення людини в інтересах тієї особи, яка його використовує.

Категорія “приватне життя” в принципі не має юридичного змісту; правове регулювання лише встановлює межі його недоторканності (“приватності”) і, відповідно, межі допустимого втручання. Не випадково право на недоторканність приватного життя в деяких правопорядках визначається як “право бути наданим самому собі”.

Сьогодні право на приватність привертає все більшу увагу суспільства. Воно включається в каталог прав людини і закріплюється багатьма конституціями демократичних країн. Ідея законодавчого забезпечення недоторканності приватного життя набуває нового, більш глибокого сенсу.

Проблема регулювання процесу збору персональних даних, збереження інформації та інші супутні питання, пов’язані з роботою з персональними даними в нашій країні (а

отже і з забезпеченням недоторканності особистого життя), зараз є відносно вирішеною й відомою широкому колу юристів. Очевидно, що законодавство не досконале і потребує поліпшення, проте основні положення регулюються Законом України “Про захист персональних даних” [23]. Так, відповідно до ст. 12 зазначеного Закону, збирання персональних даних є складовою процесу їх обробки, що передбачає дії з підбору чи впорядкування відомостей про фізичну особу. Суб’єкт персональних даних повідомляється про володільця персональних даних, склад та зміст зібраних персональних даних, свої права, визначені цим Законом, мету збору персональних даних та осіб, яким передаються його персональні дані:

- у момент збору персональних даних, якщо персональні дані збираються у суб’єкта персональних даних;
- в інших випадках протягом тридцяти робочих днів з дня збору персональних даних.

Крім вищенаведеного Закону, юридичні та фізичні особи мають можливість вирішувати питання, пов’язані з власною інформаційною безпекою, використовуючи положення Цивільного кодексу України, Закону України “Про інформацію” та інші законодавчі акти України.

Однак реальна ситуація багато в чому відрізняється від нормативної моделі. У ЗМІ часто з’являються повідомлення про несанкціоновані підслуховування та інші порушення недоторканності особистого життя приватних осіб. Більше того, вже неодноразово публічно висловлювалися пропозиції про створення загальнонаціонального реєстру населення – централізованої бази даних, де накопичувалася б майже вичерпна інформація про індивіда. Незважаючи на те, що це обґрунтовувалося тим, що так буде зручніше і для держави, і для самої людини, серед широких верств населення України ця ідея підтримки не отримала.

Будь-якій країні необхідні закони – чіткі й детально опрацьовані, які містять гарантії від несанкціонованого втручання в особисте життя з боку державних і приватних організацій, а у випадках, коли таке втручання є об’єктивно необхідним і санкціоноване законом – обов’язкові процедури, які виключили б свавілля у здійсненні ними своїх повноважень.

Право на недоторканність приватного життя не може не піддаватися певним обмеженням, і такі обмеження є об’єктивно необхідними, щоб забезпечити інтереси переважної більшості населення країни, які, за визначенням, висловлюють “публічний інтерес” по відношенню до незначної частини населення, що займається протиправною діяльністю. У першу чергу, це стосується асоціальних особистостей – злочинців, економічних злочинців, членів організованих злочинних і мафіозних груп, а також терористичних організацій.

У цілому, вторгнення в приватне життя окремої людини може здійснюватися в різних варіантах: з боку держави і її структур; з боку окремих соціальних, національних і т.п. груп; і, врешті-решт, з боку окремих осіб. Недоторканість особистості практично будь-якої людини найбільш вразлива в інформаційній сфері. У Доктрині інформаційної безпеки України вказується, що життєво важливими інтересами особи в інформаційній сфері є [24]:

- забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації;
- забезпечення конституційних прав людини на захист приватного життя;
- захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів.

Крім того, до засобів забезпечення недоторканності приватного життя відносяться Закони України “Про інформацію” [25] і “Про державну таємницю” [26]. Однак питання про те, яка ж інформація повинна вважатися відкритою, а яка закритою, і якою повинна бути відповідальність за розголошення службової чи комерційної інформації, як і раніше остаточно не вирішені, оскільки відсутня відповідна необхідна законодавча база.

Можна стверджувати, що небезпечними для дотримання прав і свобод людини слід вважати такі інформаційні впливи, які загрожують дестабілізуючими, деструктивними, такими, що ущемляють інтереси особистості, суспільства й держави результатами. Оскільки повна відсутність загроз (у тому числі в інформаційній сфері) – недосяжний ідеал для нашого небезпечного світу, то безпека людини визначається можливостями попереджати, відбивати, нейтралізувати небезпечні інформаційні впливи.

Проблема забезпечення безпеки і проблема дотримання прав і свобод людини досить часто виявляються в певному протиріччі одна з одною. Так, наприклад, Д. Смайлі вказує на те, що “окремі ліберали, прогресивні і демократи визнають, принаймні інтуїтивно, що “національна безпека” є кодовим словом для трайбалізму, в той час як “права людини” є кодовим словом для верховенства права” [27]. Витоки цього протиріччя лежать у суперечності між нахилами, правами й інтересами окремих індивідів і їх об’єднань, з одного боку, та інтересами великих людських спільнот, частиною яких вони є, з іншого. У більш широкому плані – це протиріччя між інтересами меншості й більшості. І оскільки забезпечення безпеки, як правило, пов’язано передусім з інтересами більшості членів суспільства, обмеження прав і свобод меншини, інтереси та діяльність якої (або багатьох представників якої) часом представляють реальну або потенційну небезпеку для суспільства, є виправданим [28 – 30].

Загрози безпеці так чи інакше виникають внаслідок кримінальної або іншої загрозової для національних інтересів діяльності, яка здійснюється різними організаціями, соціальними групами, корпоративними об’єднаннями та іншими колективами, організованими для задоволення певних інтересів, спрямованих (повністю або частково) проти інтересів особистості, суспільства і держави. Тому люди, що входять у такі об’єднання, виявляються під підозрою, хоча вина їх далеко не завжди очевидна, а в багатьох випадках вони не беруть участь і не несуть ніякої відповідальності за антидержавну і антигромадську діяльність спільнот, до яких належать. У зв’язку з цим у всіх демократичних країнах вирішення завдань профілактики й нівелювання загроз національній безпеці в різних сферах, так само як і безпеці взагалі, здійснюється з урахуванням того, наскільки вжиті заходи адекватні існуючим загрозам і поєднуються з конституційними вимогами забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Постійна постановка і обговорення цього питання у багатьох країнах, у тому числі і в Україні, особливо активно ініціюється правозахисними організаціями. Це обумовлене тим, що безпека (а мова при цьому йде частіше за все не про безпеку окремо взятої людини, а про безпеку суспільства) не може бути в багатьох випадках забезпечена без певного обмеження прав і свобод окремих індивідів і навіть соціально-етнічних груп (у тому числі і їх права на вільне пересування і вибір місця проживання).

Тут слід зауважити, що узагальнені принципи обмеження прав людини встановлені міжнародними нормами. Зокрема, ст. 29 Загальної декларації прав людини проголошує, що при здійсненні своїх прав і свобод кожною людиною до неї застосовуються тільки такі обмеження, які встановлені законом винятково з метою забезпечення гідного визнання та поваги до прав і свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі суспільного порядку та загального благополуччя в демократичному суспільстві [31].

Відповідно до ст. 10 Європейської Конвенції з прав людини, яка встановлює обмеження щодо права на вираження своєї думки, такі обмеження мають бути [20]: 1) встановлені законом; 2) бути необхідними в демократичному суспільстві; здійснюватися в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших людей, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету та безсторонності суду. Подібні обмеження встановлені щодо окремих прав і свобод. При цьому, наприклад, під "необхідністю в демократичному суспільстві" Європейський Суд з прав людини (рішення ЄСПЛ від 24.03.1988 р., параграф 67) тлумачить, що будь-яке втручання (обмеження) в реалізацію права повинно відповідати "нагальній суспільній потребі" [32]. Слід зазначити, що наведені міжнародно-правові вимоги з незначними відмінностями втілені у ч. 3 ст. 34 Конституції України, яка встановлює право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань та право на інформацію. Названі конституційні положення через відсутність узагальнюючої норми формально можна екстраполювати на визначення законної мети обмеження інших конституційних прав і свобод [33, с. 129].

Стосовно окремо взятої людини, забезпечення її особистої й колективної безпеки в соціумі (зрозуміло, разом з самим цим соціумом, невід'ємною складовою якого вона є) вже саме по собі повинно розглядатися як одне з найважливіших прав людини. І хоча це в явному вигляді не записано в міжнародних актах про права людини, аналіз цих актів, зокрема таких основоположних, як Загальна декларація прав людини [30], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [34] і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [35], свідчить про те, що це саме так. У цих актах в числі прав і свобод людини називаються, зокрема, і такі, як право на життя, свободу та особисту недоторканність; право на вільний розвиток її особистісних прав в економічній, соціальній і культурній галузях; право на справедливі й сприятливі умови праці; право на достатній життєвий рівень для неї самої і її сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, неухильне поліпшення умов життя; право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я тощо.

Зіставлення цих та багатьох інших прав, зафіксованих у вказаних та інших міжнародних актах про права людини, з напрямками забезпечення національної безпеки в різних сферах діяльності, показує, що основною метою і напрямами забезпечення безпеки якраз і є створення мінімально необхідних (тобто, у першу чергу безпечних) умов для реалізації зазначених прав.

Існування зазначеного протиріччя між необхідністю забезпечення безпеки як переважно колективного права і індивідуальними правами і свободами людини, протиріччя між необхідністю забезпечення прав більшості і меншості, окремих індивідів і іншою частиною соціуму по суті визнається і в зазначених міжнародних актах. Для можливості хоча б часткового вирішення цієї суперечності у Загальну декларацію прав людини включено положення про те, що "при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших і дотримання справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві" (ст. 29) [31]. З метою розвитку цього положення Міжнародний пакт про громадянські і політичні права встановив як підстави для застосування зазначених обмежень "охорону державної безпеки, громадського порядку, здоров'я, моральності населення або прав і свобод інших" (ст. 12) [35].

Значна частина цих правил відображається з різними варіаціями в конституціях більшості демократичних держав, у тому числі і в Конституцію України.

Політики і політологи, які трактують демократію як підпорядкування меншості більшості, вважають, що забезпечення безпеки пов'язане, у першу чергу, з інтересами більшості членів суспільства. Тому, як зазначалося вище, обмеження прав і свобод меншості, інтереси, цінності і цілі якої можуть представляти реальну або потенційну небезпеку для суспільства – виправдано. Прихильники новітніх концепцій демократії, які вважають її визначальним критерієм захисту прав меншин і конкретних людей, вважають, що подібні міркування покликані виправдовувати недемократичну політику урядів, які допускають кричущі порушення прав і свобод людини під приводом забезпечення національної безпеки [36].

У зв'язку з цим, різкій критиці з боку міжнародних правозахисних організацій піддаються ті демократичні країни, які спочатку опікувалися правами людини, а після 11 вересня 2001 року різко змінили орієнтацію і вдалися до надзвичайних заходів у боротьбі з тероризмом.

Висновки.

Права людини і національна безпека тісно взаємопов'язані і доповнюють одне одного. У демократичних країнах національна безпека означає, перш за все, засіб забезпечення громадянського миру і особистих прав громадян. І те, і інше є необхідним для довгострокової стабільності і благополуччя країни. Вільні й демократичні держави, які дотримуються прав своїх громадян, допомагають закласти основу і для міжнародного миру. Навпаки, держави, які грубо й систематично порушують права людини, найчастіше починають створювати загрози для сусідніх країн і міжнародної спільноти.

В Україні, як і в більшості держав світу, категорія “національна безпека” охоплює значне коло питань у різних сферах суспільного життя. Цілком погодимося з точкою зору Ю. Ірхи, що це дозволяє надто широко тлумачити її зміст і, як наслідок, довільно оперувати ним при обмеженні прав і свобод людини і громадянина та при покаранні осіб, які своїми висловлюваннями чи діями їй загрожують. Крім того, сфера забезпечення національної безпеки є надзвичайно складною для реформування та контролю, оскільки з об'єктивних причин відомостями про реальне становище у державі та суспільстві володіє досить обмежена кількість людей [15, с. 81].

Реальна взаємозумовленість феноменів національної безпеки і прав людини часто носить суперечливий характер. Часто витоки вказаного протиріччя лежать у поділі між інтересами, цінностями й цілями окремих індивідів і їх об'єднань, з одного боку, і інтересами великих людських спільнот, частиною яких вони є, з іншого.

Прихильники новітніх концепцій демократії [37 – 39], які вважають її визначальним критерієм захисту прав меншин і конкретних людей, вважають, що міркування про припустимість обмеження прав людини для забезпечення національної безпеки покликані виправдовувати недемократичну політику урядів, які допускають порушення прав і свобод людини під приводом забезпечення національної безпеки. У зв'язку з цим, міжнародні правозахисні організації пропонують законопроекти, суттю яких є теза про те, що безпека і права людини – не альтернатива. Одне від іншого невіддільне. Повага до прав людини і є шлях до безпеки, а не перешкода на цьому шляху.

Права і свободи особистості виступають сьогодні як один із найважливіших об'єктів політики національної безпеки. Фіксуючи реальну захищеність і гарантуючи права і свободи особистості в конкретній спільноті, права людини можуть виступати як

гуманістичний орієнтир розвитку не тільки держави в цілому, але й системи національної безпеки, яка склалася в країні. При цьому проблема взаємозалежності національної безпеки і прав людини не є проблемою вибору за принципом “або/або”. Це – проблема компромісу між забезпеченням національної безпеки і дотриманням прав людини, між реалізацією прав людини і захистом національної безпеки.

Використана література

1. Крутов В.В. Концептуально-правові основи забезпечення національної безпеки крізь призму духовності людини. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. Вип. 1. С. 191-201.
2. Burke-White W.W. Human Rights and National Security: The Strategic Correlation. *Harvard Human Rights Journal*. 2004. Vol. 17. P. 254. URL: <https://www.law.upenn.edu/cf/faculty/wburkewh/workingpapers/.pdf> (дата звернення: 12.12.2019).
3. Марченко М.А. Формування та розвиток ідеї прав людини в історико-правовій думці. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2019. № 2. С. 42-46.
4. Пейн Т. Права людини. Львів: Літопис, 2000. 287 с.
5. Перлін Дж. Права людини: концепції, підходи, реалізація. Київ: Ай-Бі, 2003. 262 с.
6. Філософія прав людини / за заг. ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна. Київ: Ніка-Центр, 2008. 320 с.
7. Чепульченко Т.О. Права людини як мета та межі правотворчості. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 348-353.
8. Білозьоров Є.В. Права людини в умовах глобалізації: доктринальний підхід. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2012. Вип. 18. С. 79-84.
9. Хальота А.І. Конституційні особисті права та свободи людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2004. 19 с.
10. Пустовіт Ж.М. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2009. 232 с.
11. Букач В.В. Конституційні політичні права та їх забезпечення міліцією: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с.
12. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
13. Доклад о человеческом развитии – 2019. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2019_overview_-_russian.pdf (дата звернення: 15.05.2020).
14. Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/> (дата звернення: 26.05.2020).
15. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного суду України*. 2015. № 5. С. 78-87.
16. Монтескьє Ш.-Л. Избранные произведения / общ. ред. и вступ. статья проф. М.П. Баскина; примеч. Р.С. Миндлинной. Москва: Госполитиздат, 1955. 800 с.
17. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем.; вступ. ст. П.П. Гайденко. Москва: Политиздат, 1991. 527 с.
18. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/ru/sections/general/documents/> (дата звернення: 14.05.2020).
19. Захаров Є. Конституція і права людини. URL: <http://khp.org/index.php?id=1561894103> (дата звернення: 15.05.2020).
20. Європейська Конвенція з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf (дата звернення: 15.05.2020).
21. Білас І.Г. Сучасні виклики і загрози правам людини в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 117 (1). С. 17-25.

22. Білозьоров Є.В. Права людини в умовах глобалізації: доктринальний підхід. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. 18: Економіка і право*. 2012. Вип. 18. С. 79-84.
23. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 15.05.2020).
24. Доктрина інформаційної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення: 15.05.2020).
25. Про інформацію: Закон України від 02.10.92 р. № 2658-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 15.05.2020).
26. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.94 р. № 3856-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 15.05.2020).
27. Smiley J. Why human rights are more important than national security. URL: http://www.huffingtonpost.com/jane-smiley/why-human-rights-are-more_b_73286.html (дата звернення: 26.05.2020).
28. Бражник В.О., Сидоренко Д.А. До питання обмеження прав і свобод людини в умовах дії спеціального правового режиму. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. 2018. № 9(3). С. 10-14.
29. Дахова І.І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. *Форум права*. 2018. № 4. С. 17-25.
30. Андрієвська О.В. Формальні підстави обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 3-8.
31. Всеобщая декларация прав человека. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/ (дата звернення: 12.05.2020).
32. Олссон (Olsson) против Швеции. Судебное решение от 24 марта 1988 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461423/2461423.htm> (дата звернення: 23.05.2020).
33. Костецька Т.А., Андрієвська О.В. Щодо поняття конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина: теоретичні аспекти. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 122-131.
34. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (дата звернення: 12.05.2020).
35. Международный пакт о гражданских и политических правах. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата звернення: 12.05.2020).
36. Защита прав человека в условиях глобальной войны с терроризмом. URL: <http://www.mhg.ru/editions/chronic/> (дата звернення: 10.01.2020).
37. Андрійчук Т.С. Сучасні концепції демократії у працях французьких дослідників. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 1. С. 12-17.
38. Колодій А.Ф. Концепція публічного (нового) врядування в її застосуванні до демократичних і перехідних систем. *Демократичне врядування*. 2012. Вип. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_10_3 (дата звернення: 16.05.2020).
39. Иванцова Н.И., Москальова Н.П. Концепція плюралістичної демократії: від плюралізму до неокорпоративізму. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 2. С. 67-77.

~~~~~ * * * ~~~~~